

TANULMÁNYOK / ARTICLES

Dilemmák a területi tőke modelljének alkalmazhatóságáról A társadalmi tőke problémája Camagni elméletében

Dilemmas regarding the applicability of the territorial capital approach – problems of social capital in Camagni's concept

BODOR ÁKOS, GRÜNHUT ZOLTÁN

BODOR Ákos: tudományos segédmunkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Pécs; bodor@rkk.hu

GRÜNHUT Zoltán: tudományos munkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Pécs; grunhut@rkk.hu

KULCSSZAVAK: területi tőke, társadalmi tőke, kapcsolati tőke

ABSZTRAKT: A területi tőke egy viszonylag új koncepció, első megjelenése az ezredfordulóra tehető (egyések szerint 1999-ben, mások közlése alapján 2001-ben tűnt fel a ki-fejezés). A fogalom meghatározása és alkalmazása eleinte nem mindenben felelt meg a tudományos kritériumrendszer követelményeinek. Robert Camagni volt az első (s mindezig az egyetlen), aki megkísérelte kidolgozni a területi tőke elméleti definícióját, valamint elemeinek taxonómiáját. Törekvései eredményeként egy átfogó modell látott napvilágot, amely a szerző szándékai szerint alkalmas a területi erőforrások regionális fejlődésben és gazdasági növekedésben játszott szerepének mérésére.

Tanulmányunk a Camagni-féle modellben található egyes komoly ellentmondásokra kívánja felhívni a figyelmet, amelyek a „kapcsolatigról” és a társadalmi tőkéről merülnek fel. Legfontosabb állításunk az, hogy a modell két fő része, a „hagyományos négyzet” és az „innovatív kereszt” nem választhatók el egymástól úgy, ahogyan azt Camagni teszi. Másképpen fogalmazva, az „innovatív kereszt” elemeinek tényleges működése nem függetleníthető a társadalmi tőke működésétől.

Ákos BODOR: junior research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Pécs; bodor@rkk.hu

Zoltán GRÜNHUT: research fellow, Institute for Regional Studies, Research Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Pécs; grunhut@rkk.hu

KEYWORDS: territorial capital, social capital, relational capital

ABSTRACT: Territorial capital is a relatively new concept. Its first appearance dates back to the early 2000s (some say 1999, others 2001). In the beginning, it was not a strictly scientific term, more like an approach to development policy. Roberto Camagni was the first (and also, so far, the last) who made efforts to elaborate a comprehensive definition of territorial capital and the taxonomy of its components. Owing to his theoretical endeavor a model evolved which is capable - according to the author - to measure the contribution of territorial capital to regional growth. The model is based on Camagni's earlier works and other similar concepts such as the innovative milieu.

The three-by-three matrix of the model is divided into two parts: the "traditional square" and the "innovative cross". The former encompasses "the classes of sources of territorial capital usually cited by regional policy schemes" - as Camagni states. These "traditional" territorial capital components are different forms of material capital goods, human capital and social capital. Against these, the innovative cross contains "more interesting and innovative elements on which new attention should be focused" - as the author underlined. These components are - among others - relational capital, different types of cooperation networks and forms of partnerships guided by good governance. The focus of Camagni's approach is on the relational and cognitive nature of these components which are indicated as crucial factors of regional performance.

The paper points out some contradictions in Camagni's theoretical model focusing on the "relationality" and other essentially social capital elements. Our most important statement is that the separation of traditional square and innovative cross is not possible. More precisely, we state that the components of innovative cross do not work independently from social capital. The output of the operation of these so-called innovative, relational elements depends on the combination and the condition of different social capital elements in the given territory. However, Camagni's concept does not care enough about the complexity of social capital. First, it tries to skip the disputed question of individuality and collectivity in relation to the features of social capital. Secondly, it remains silent on a point of the dark side, the negative consequences of "relationality" although this is a relevant problem, especially in the context of new EU member states. And finally, it cannot escape the tautological risks which Portes and Durlauf mentioned in their works about the challenges of social capital. Camagni's concept is a clear example of this issue.

Bevezetés

A Politecnico di Milano professzora, Roberto Camagni által kidolgozott területi-tőke-modell igaz csak pár éve, egy 2008-as kiadású tanulmánykötetben került a szélesebb szakmai közönség elé, mégis azt tapasztaljuk, hogy ma már mérföldkő jelentőségűnek értelmezik a regionális tudomány művelői.¹ Sőt, az elméleti keret kétségkívül több mint tudósok gondolatait megmozgató teória: alkalmazott modell az Európai Unió fejlesztéspolitikai stratégiaalkotásához, a tervezési fázishoz. A területi tőke kutatása olyan módszertan, amely alkalmas tudományos jelleggel vizsgálni az Európai Unió területi versenyképességgel, területi kohézióval, lokális és regionális szintű fenntartható gazdasági növekedéssel és innovációspotenciál-építéssel kapcsolatos céljait, irányelveit. A modell ugyanakkor szoros összhangban áll az uniós fejlesztéspolitikai szemlélet pilléreivel, tehát az endogén fejlődés preferálásával, a helyközpontú (place-based) megközelítés favorizálásával, továbbá az alulról szerveződő (bottom-up) kapacitás- és képességépítés szorgalmazásával. Mivel nem képes objektív távolságot tartani e főáramhoz tartozó irányzatoktól, nyilvánvaló fejlesztéspolitikai beágyazottsága van az elméletnek.

Camagni egy háromszor hármas mátrixban összegzi a területi erőforrásokat.² Az elemek osztályozásához segítségül hívja a közgazdaságtan két hagyományos szempontrendszerét, így létrehozva két dimenziót a rivalizálás (függőleges tengely – közjavak, klubjavak, magánjavak) és a tárgyiasultság (vízszintes tengely – hard, vegyes és soft javak) mentén (1. ábra). Camagni (2008, 2009) külön hangsúlyozza, hogy a modell újszerűsége egyrészt az erőforrások eladdig el nem végzett csoportosításából, másrészt a vízszintes és függőleges középső tengelyekre illesztett, korábban jórészt figyelmen kívül hagyott tőke-tényezők beépítéséből következik. Nem véletlen, hogy a szerző ezen erőforrások halmazát „innovatív keresztnek” nevezte el, amelyekre a négy sarokpontban lévő „hagyományos négyzet” tényezőivel szemben érdemes fókuszottnan összpontosítani.

Tanulmányunk elget kíván tenni Camagni intésének, s alaposan megvizsgálja a koncepció újszerűségét, különös tekintettel a társadalmi tőke modellben való szerepére. E szempont egyáltalán nem elhanyagolható, már csak azért sem, mert maga a szerző is kiemeli, hogy az „innovatív kereszt” elemeiben nélkülözhetetlen a „kapcsolatiság” (relationality), szociokulturális és földrajzi, valamint szervezeti, kormányzási – általában tehát intézményi – kontextusban egyaránt.

A tanulmányban először Camagni felfogását ismertetjük a társadalmi és a kapcsolati tőkéről, annak fejlődését a szerző munkásságában, kidomborítva megközelítésének hiányosságait és kritikálhatóságát. Ezt követően a társadalmi tőke

1. ábra: A területi tőke elemeinek elméleti taxonómiája
A theoretical taxonomy of the components of territorial capital

RIVALIZÁLÁS Erős rivalizálás Magánjavak Klubjavak Nem tisztán közjavak Közjavak Gyenge rivalizálás	C Magán állítóke-állomány Pénzben kifejező externáliák Díjköteles javak (kizárhatóság)	I Privát kapcsolati szolgáltatások a következő esetekben: – vállalatok partnerkeresése – K+F-transzfer Egyetemi spin-offok	F Humán tőke: – vállalkozókészség – kreativitás – privát know-how Pénzben kifejeződő externáliák
	B Tulajdonosi hálózatok Kollektív javak: – tájkép – kulturális örökség	H Együttműködési hálózatok: – stratégiai szövetségek a K+F-ben és a tudásban – köz- és üzleti szféra partnersége a szolgáltatásban és tervezésben Governance a területhasználásban és a kulturális erőforrások kapcsán	E Kapcsolati tőke: – képesség az együttműködésre – képesség a kollektív cselekvésre – kollektív kompetenciák
	A Természeti és kulturális erőforrások Infrastruktúra	G K+F közvetítő szervezetek Receptivitást fokozó eszközök Összekapcsoltság Agglomerációk és gazdasági körzetek	D Társadalmi tőke: – intézmények – magatartásminták – értékek – bizalom – reputáció
	Tárgyasult javak (hard)	Vegyes javak (hard + soft)	Nem tárgyasult javak (soft)
	TÁRGYIASULTSÁG		

Forrás: Camagni 2009, 123.

szakirodalmának alapvető megállapításai, vitái és irányzatai szemszögéből elemezzük, hogy a területi tőke modellje mennyiben reflektál e kérdésekre, azok figyelembevétele vagy mellőzése miként hat a koncepcióra. Harmadsorban értékeljük a modellben szereplő tőketényezők viszonyát a „hagyományos négyzetben” és az „innovatív keresztben”, különös tekintettel továbbra is a társadalmi tőke aspektusára. Végezetül kiegészítő megjegyzést fűzünk az elmélethez.

A társadalmi tőke és a kapcsolati tőke problémája

A területi tőke modelljének elemeit áttekintő 1. ábrán is látható, hogy Camagni különbséget kíván tenni a kapcsolati tőke és a társadalmi tőke fogalmai között. Ez a tény azért tűnik különösen relevánsnak, mivel Camagni a „kapcsolatiság” fontosságát helyezi koncepciója középpontjába; s miben jelenne meg koncentráltabban e kérdés, mint éppen a társadalmi/kapcsolati tőke fogalmaiban?

Camagni már a területitőke-koncepció szükségességének indoklásában is azt fejtegeti, hogy a globális versenyben a térségek fejlődésének vagy éppen leszakadásának kulcstényezői nem lehetnek mások, mint a versenyképességet támogató újszerű szervezési formák, együttműködési módok. Tehát fejlődés szükségképpen csak ott tud megvalósulni, ahol biztosítva vannak a szükséges „kapcsolati” tényezők, vagyis a térségek „kollektív cselekvőként” támogatni tudják a vállalatok működését (Camagni, Capello 2013, 1384.).

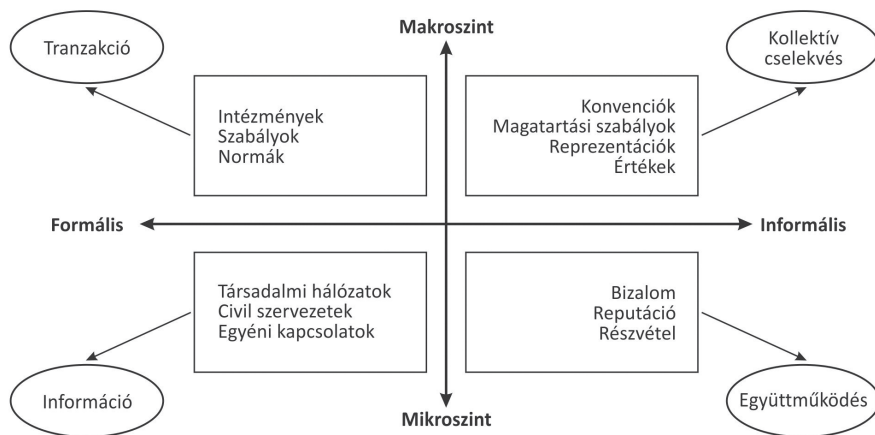
A társadalmi és a kapcsolati tőke fogalmainak szétválasztását egy valóban univerzális területitőke-modellben mindenképpen indokoltnak és szükségszerűnek találjuk. Camagni azon törekvésével, hogy általánosan a társadalmi tőkéhez sorolt elemeket leválassza a tisztán közjószág jellegű erőforrásoktól, csak egyet érteni tudunk, ahogyan a két elem elhelyezésével is a mátrixban. A területi tőke modelljében ez a megkülönböztetés a társadalmi tőke-koncepció több mint negyed évszázados történelmének talán legfontosabb törésvonalára is utalhatna, szintézis lehetőségét hordozza. Amint azonban fejtegetéseink végén láthatóvá válik, erről tulajdonképpen nincsen szó: a fogalmak ténylegesen nem különülnek el egymástól, inkább csak zavaró redundanciát okoznak a modellben.

A területi tőke elemeinek mátrixa (1. ábra) a jobb oldalon tartalmazza a *nem tárgyasult (soft)* tényezőket. Ezek között a legalsó cellában, tehát a tisztán közjavak között helyezkedik el a *társadalmi tőke (D cella)*, míg a versengés szempontjából vegyes típusként értelmezett – a klubjavakhoz, azaz nem tisztán közjavakhoz sorolt – nem tárgyasult javak között található a *kapcsolati tőkét (E cella)*. Ezzel Camagni azt állítja, hogy a kapcsolati tőke – a társadalmi tőkével ellentétben – nem mindenki számára elérhető tőketényező. Kapcsolati tőkének a következő erőforrásokat tekinti a szerző: képesség az együttműködésre, képesség a kollektív cselekvésre és kollektív kompetenciák, míg a társadalmi tőkéhez az intézményeket, a magatartásmintákat, az értékeket, a bizalmat és a

reputációt sorolja. Pusztán ez alapján nehéz elképzelni, miként különíti el Camagni a két fogalmat, ám szerencsére máshol erre részletesebb magyarázatokat találunk. Itt elsősorban nem a területi tőkével foglalkozó elméleti tanulmányaira gondolunk (Camagni 2008, 2009; Camagni, Capello 2013), hiszen ezekben a korábbi munkái során már kidolgozott társadalmitőke- és kapcsolati-tőke-értelmezéseket használja fel, illetve integrálja.

E művek részletesebb áttekintése előtt azonban szükséges még egyel visszalépnünk ahhoz, hogy megértsük Camagninak a társadalmi viszonyokról, a „kapcsolatiságról” (relationality) vallott nézeteit. A szerző korábbi munkáiban ugyan nem használta a társadalmi, illetve a kapcsolati tőke kifejezéseket, ám mégis az ezek által lefedett jelenségkörrel foglalkozott; jól példázza ezt az *innovatív miliő* fogalma. Az innovatív miliő koncepcióját egy nemzetközi kutatócsoport, a GREMI (Groupe de Recherche Européen sur les Milieux Innovateurs) dolgozta ki (Aydalot 1986; Camagni 1991; Ratti, Bramanti, Gordon 1997). A kisvállalatok koncentrációját vizsgálva arra jutottak, hogy a társas interakciók, a személyközi kapcsolatok, valamint a kollektív cselekvés jelentik azokat a tényezőket, amelyek a nagyobb innovációs kapacitást, ezáltal a térség gazdasági sikerességét eredményezik. Camagni és Capello (2002) az *innovatív miliő* funkcióit a földrajzi és az úgynevezett kapcsolati közelség dimenzióiban mutatják be. Camagni (2004) egy későbbi munkájában a *kapcsolati közelség* kifejezést lecseréli a *szociokulturális közelségre*, továbbá bevezeti a miliő magyarázatába a *kapcsolati tőke* fogalmát, amelyet gyakorlatilag az egész megközelítés középpontjába helyez. A miliő kiinduló elemeinek a földrajzi és a szociokulturális közelség megletét tekinti. Utóbbi közös magatartásmintákat, kölcsönös bizalmat, közös nyelvet és reprezentációkat, közös morált és kognitív kódokat jelent értelmezésében. A kétfajta közelség pedig az elmélet szerint „nagy valószínűséggel” magával hozza a gazdasági szereplők közötti interakciókat és együttműködéseket, az informális megállapodások és szerződések sűrűsödését, továbbá az oportunistá viselkedés hiányát. Ezt hívja Camagni helyi *kapcsolati tőkének*, kooperatív attitűdökből, kölcsönös bizalomból, a közösség kohéziójából, valamint az összetartozás-tudatból építkező jelenségként meghatározva azt. Egy lábjegyzetben megemlíti, hogy „világos kapcsolat és hasonlóság mutatható ki a miliőkonceptió és a társadalmi vagy kapcsolati tőke között” (Camagni 2004, 126.). A kapcsolati tőkét Camagni alapvetően azonosítja a miliővel.³ Ugyanakkor e tanulmányban – sőt már annak címében – megjelenik a társadalmi tőke fogalma is, olyannyira, hogy a szerző szükségét érzi, hogy felvázolja saját társadalmitőke-konceptióját, amelyet jórészt Putnam és a Világbank megközelítései alapján dolgoz ki (2. ábra).⁴ Az alapvetően kétdimenziós rendszer megkülönbözteti egyrészt a társadalmi tőke makro- és mikrodimenzióját, mellyel Camagni célja az, hogy elválassza a közvetlenül „az egyes egyéneket érintő elemeket a rendszerelemektől”. A másik dimenzió pedig a társadalmi tőke formális és informális elemeit határolja el.

2. ábra: A társadalmi tőke dimenziói, formái és funkciói
Dimensions, forms and roles of social capital

Forrás: Camagni 2004, 131.

Camagni hangsúlyozza, hogy a társadalmi tőke makroszintje tulajdonképpen megfeleltethető a Williamson (1985) és North (1990) nyomán értelmezhető intézményeknek és szabályoknak, amelyek formális és informális formákban is léteznek. A mikrodimenzióban a formális összetevők között a társadalmi hálózatokat és a szervezeteket találhatjuk, valamint az egyéni viszonyokat. Camagni ezek szerepét azonban csak a helyi fejlődés kontextusában értelmezi. Talán a meglehetősen leszűkített definiálást próbálja alátámasztani az a nem túlságosan határozott kísérlet, amikor egy gondolat erejéig magyarázza, hogy miért használja inkább a kapcsolati tőke fogalmát a társadalmi tőke helyett: azt emeli ki, hogy a társadalmi tőke szerinte gyakran átfedésben lévő megnyilvánulási formái között van olyan közös elem, amely minden esetben megtalálható, ez pedig a kapcsolati jelleg.⁵ A kapcsolatokat a fejlődés kulcselemeként értelmezi, amelyek egyszerre jelentenek költséget, kockázatot és előnyöket. Mindezen okokból a kapcsolatokat tartja a társadalmi tőke-elemzések gazdasági szempontból legjelentősebb tényezőjének, inkább a kapcsolati tőke elnevezését részesíti előnyben, amely „majdnem szinonimája a társadalmi tőkének, de kevésbé kifogásolható amiatt, hogy egy társadalom létezésével együtt jár a társadalmi tőke valamilyen formájának a létezése is” (Camagni 2004, 134.). Később, a területi tőke fogalmának kidolgozásakor (Camagni 2008, 2009; Camagni, Capello 2013) is változatlan formában használja a társadalmi tőke megközelítését és a kapcsolati tőke fogalmát. Itt a különbséget a következőképpen fogalmazza meg: „Miközben azt lehet mondani, hogy társadalmi tőke mindenhol van, ahol társadalom létezik, addig a kapcsolati tőkét lehet úgy interpretálni, mint azoknak a kétoldalú vagy többoldalú kapcsolatoknak az összességét, amelyet a helyi szereplők alakítottak ki a térségen belül és kívül. E kapcsolatokat a

természetes interakciók, a bizalom, a közös magatartásminták és értékek léggömbre támogatja. Ebben az értelemben a kapcsolati tőke megegyezik a helyi milió fogalmával” (Camagni, Capello 2013, 1388.).

A nehezen kibogozható érvelés alapján úgy tűnik, hogy valamiféle minőségi különbségre utal a szerző, jelesül arra, hogy az „értékesebb” társadalmi tulajdonságokkal rendelkező térségeket „kapcsolati tőke”, vagyis egy olyan milió jellemzi, amely táptalajául szolgál a gazdasági fejlődésnek, a versenyképesség növekedésének. Ugyanakkor zavarba ejtő, hogy a két fogalomhoz sorolt elemek részletesebb kifejtésénél a társadalmi tőke összetevői is nagyon hasonló jelenségekre utalnak. Mindettől függetlenül teljes térségek társadalmainak kollektív tulajdonságait „kapcsolati tőkének” hívni legalábbis szokatlan és talán félrevezető, továbbá magában hordozza annak veszélyét, hogy a valóságot erősen leegyszerűsítve helyi társadalmakat, közösségeket homogénnek tekintünk. Ez nyilvánvalóan nem újdonság Camagni számára sem, hiszen a kapcsolati tőke szinonimájaként használt innovatív milió esetében éppen gyakori szerzőtársa, Roberta Capello (2007) jelenti ki, hogy az szükségszerűen absztrakt kategória, nem empirikus realitás, sokkal inkább úgy kell tekinteni, mint egy gazdasági és területi archetípust. „Az innovatív milió teljességében egyetlen valós területi rendszerben sem valósult meg” (Capello 2007, 286.). A területi tőke modellje Camagni szándéka szerint azonban nem pusztán elméleti absztrakció vagy éppen ideáltípusok elméleti rendszerezése, hanem nagyon is gyakorlatorientált, fejlesztéspolitikai beavatkozások megalapozására alkalmas eszköz. Ez azonban éppen az említett ellentmondásból fakadóan sem lehet így.

Összességében kijelenthetjük, hogy Camagni a fogalmak szétválasztásának kísérletével nem jut messzire: a társadalmi tőke, a kapcsolati tőke, valamint a milió fogalmi a nagy igyekezet ellenére is tulajdonképpen szinonimák. Ezzel talán még nem is lenne önmagában probléma, viszont a kapcsolatok, illetve a társadalmi kontextus e leszűkített, ugyanakkor mégis túlzottan átfogó értelmezési kerete kétségesé teszi a modell gyakorlati alkalmazásának érvényességét.

Egy elszalasztott lehetőség

Meglátásunk szerint a társadalmi kontextusnak, a társas viszonyoknak ez az egyoldalú ábrázolása komoly problémákat okoz, amennyiben a gyakorlatban szeretnénk alkalmazni a területi tőke modelljét. A társadalmi tőke és a kapcsolati tőke valóságos megkülönböztetése lényegesen változtatna ezen a helyzeten. E felvetés ugyanakkor korántsem újszerű törekvés részünkről, hiszen a társadalmi tőke irodalma régóta foglalkozik ezzel a problémával, még akkor is, ha Camagni koncepciójában ez egyáltalán nem tükröződik.

A Camagni-féle társadalmitőke-elképzelés egyértelműen ahhoz a makroszemléletű iskolához sorolható, amely a társadalom kohéziójával, a kapcsolat-

hálózatok sűrűségével azonosítja a jelenséget, ezek biztosításában látja a társadalmi tőke szerepét, funkcióját. Ez a főként Putnam (1993, 2000) nevével fémjelzett felfogás nagyon sokat tett a társadalmi tőke koncepciójának rendkívüli, interdiszciplináris népszerűségéért. Az iskola megközelítésében a társadalmi tőke az anyagi erőforrások mellett olyan potenciális tőketényezőként jelenik meg, amely hatékonyan szolgálja térségek, régiók vagy akár egész nemzetek felemelkedését. Ennek következtében az 1990-es évek végére a társadalmi tőke egyre nagyobb népszerűsége telt szert a gazdaságfejlesztésben, és különösen nagy hatást gyakorolt a gyengébben teljesítő térségek, országok fejlesztéséről szóló elképzelésekre (Dasgupta, Serageldin 1997; Knack, Keefer 1997; Woolcock 1998).

Ugyanakkor nem lehet letagadni azt sem, hogy a társadalmi tőke ilyesféle felfogása számos gyenge ponttal rendelkezik. Ezek vázlatos ismertetése előtt azt is hangsúlyozni kívánjuk, hogy a társadalmi tőke más megközelítésben – pontosabban: az eredeti értelmezés szerint – legkevésbé nem a közösség szempontjából előnyös következményeket hangsúlyozza, sokkal inkább az egyén számára biztosított kedvező lehetőségeket. A társadalmi tőke klasszikus szociológiai meghatározása, illetve „szülőatyjai” ebben az individuális paradigmában értelmezték a fogalmat, ez minden kétséget kizárólag igaz Bourdieu (1980, 1986) megközelítésére, de alapvetően Coleman (1987, 1988) felfogására is. Bourdieu-nél a társadalmi tőke egyenesen az egyenlőtlenségeken alapuló társadalmi struktúra és rétegződés fennmaradását leíró gondolatkör szerves része, az egyenlőtlenségek újratermelődését szolgáló egyik eszköz.

A társadalmi tőke témája az ezredforduló környékére rendkívül népszerűvé vált, a túlbuzjánhó irodalom hatására egye több kritikai hangvételű tanulmány is született. Ezek között Alejandro Portes (1998, 2000) írásai több mint meghatározóak, mivel a Putnam nevével fémjelzett kollektív társadalmi tőke-értelmezést alapvetően hibásnak, logikailag ellentmondásosnak ítélik. Portes komoly kétségeket fogalmaz meg arról, hogy a szociológia határain túllépő, más tudományok által átvett és kiterjesztett fogalom, amely az egyén helyett a közösség attribútumává tette a társadalmi tőkét, mennyire használható. Nem azt állítja, hogy alapvetően elképzelhetetlen lenne a kollektív előnyök levezetése az egyéni viszonyokból, pusztán azt, hogy a közösségek (pl. városok, régiók, nemzetek) társadalmi tőkéje alapvetően más jelenség, mint az egyének társadalmi tőkéje. A kollektív szint elméleti kidolgozása azonban egyáltalán nem történt meg, és ez a fogalomhasználat teljes zavarát okozza: „Egyik megállapításban a társadalmi tőke a támogató jellegű családok gyerekeinek erőforrása, máshol a kereskedők hálózatainak attribútuma, a következőben pedig már annak magyarázata, hogy teljes városok miért jól kormányozottak és miért fejlődnek gazdaságilag. Ebből következően a fogalom magyarázóereje megkérdőjeleződik, és annak a veszélye áll fenn, hogy egyszerűen a *társadalmilag hasznos jelenségek* átfogó szinonimájává válik” (Portes 2000, 3.). Néhány esetben ugyan Portes összeegyeztethetőnek találja az individuális és a kollektív megközelítéseket, de számtalanszor nem. Például a „jó kapcsolatok” hozzásegíthetnek egyeseket,

hogy másokhoz képest könnyebben jussanak jól jövedelmező közpénzekből finanszírozott megbízásokhoz. Ebben az esetben az „individuális” társadalmi tőke tulajdonképpen aláássa a „kollektív” társadalmi tőkét.

Mindezen túl a kollektív szint elméleti kidolgozatlansága a körkörös oksági magyarázatok előfordulását, tautologikus kijelentések megfogalmazását is elősegíti.⁶ Portes szerint individuális metszetben ez Bourdieu-nek köszönhetően nem fordul elő, hiszen a francia teoretikusnál a társadalmi tőke forrásai világosan összekapcsolódnak az egyén saját maga által létrehozott hálózataival, a társadalmi tőke hatásai pedig az anyagi és nem anyagi hasznokkal (Bourdieu 1998). Ezek világosan elkülönülnek azoktól a társadalmi struktúráktól, amelyek kitermeltek őket. Portes szerint azonban a kollektív társadalmi tőke esetében ez a megkülönböztethetőség nem mutatható ki, az ok sok esetben egyszerre okozat is, vagyis a társadalmi tőke pozitív következményeiként ugyanazokat szokás említeni (pl. bizalom, gazdasági fejlődés, kevesebb bűnözés), mint amelyekből létezésüket is levezetik. Viszont a kollektív megközelítés kiválóan alkalmas hangzatos fejlesztéspolitikai kijelentések és eszközök megtámogatására. Úgy véljük, az említett ok-okozati zűrzavar jellemző Camagni megközelítésére is, tulajdonképpen minden általa használt fogalom (innovatív miliő, társadalmi tőke, kapcsolati tőke) ezzel a logikai hibával küzd.

Szorosan ehhez a témához köthető a társadalmi tőke „sötét oldalának”, negatív következményeinek aspektusa. Míg az individuális megközelítések számára ez nyilvánvalóan nem jelentős kérdés, addig a társadalmi tőkét kollektív jelenségeként értelmezők esetében már annál inkább az. A területi tőke elmélete azonban egyáltalán nem szól erről a rendkívül fontos tényről. Ez azért is különösen érdekes, mert még a Camagni által példaként kezelt putnami koncepcióra sem jellemző, hogy pusztán a társadalmi tőke idilli, kizárólag pozitív oldalát hangsúlyozná. Putnam leszögezi ugyan, hogy a társadalmi tőkének feltétlenül pozitív hatása van azokra, akik a hálózaton belül vannak, de az már egyáltalán nem biztos, hogy ez a hálózaton kívül lévőkre is minden esetben érvényes. Sőt, kifejezetten azt állítja, hogy társadalmi tőke létrehozható és használható kifejezetten negatív, „antiszociális” célokra is, a többi tőkeformához hasonlóan. Ezért lényegi kérdésnek tartja annak feltárását, miképpen lehet a társadalmi tőke pozitív következményeit – a kölcsönös támogatást, az együttműködést, a bizalmat, az intézményi hatékonyságot – maximalizálni, és a negatív megnyilvánulásokat – a szektásodást, az etnocentrizmust, a korrupciót – minimalizálni (Putnam 2000, 21.). Még az egyértelműen és deklaráltan fejlesztéspolitika-orientált társadalmi tőke-irányzat legnagyobb hatású alkotója, Michael Woolcock is kemény kritikával illeti azt az általa „közösségi szemléletűnek” nevezett megközelítést, amely megfelel a társadalmi tőke előnytelen formáiról (mint például a szervezett bűnözésről vagy a parokializmusról), és olyan homogén egységként kezeli a közösségeket, ahol minden tag automatikusan részesül a társadalmi tőke előnyeiből. A negatív társadalmi tőke jelenségét egyébként számos empirikus munka is bizonyította (például Rubio 1997, aki „romlott társadalmi tőkének”

hívja a Kolumbiában tapasztalt bizonyos jelenségeket). A fejlődő országok Világbankhoz köthető kutatásai is azt igazolták, hogy pusztán az informális csoportok léte vagy akár önmagában a közösségi szolidaritás, a „helyi szintű társadalmi tőke” erőssége nem feltétlenül vezet gazdasági prosperitáshoz (Narayan 1999; Narayan, Nyamwaya 1996).

Camagni, meglátásunk szerint, nem túlzottan sikeres, a társadalmi tőkét a kapcsolati tőkétől szétválasztó kísérletén kívül az irodalomban ismertek egyéb, használhatóbb elképzelések is. Ezek közül Hartmut Esser megközelítését ismeretjük, aki 2008-ban megjelent *The two meanings of social capital* című tanulmányában azt a célt tűzte ki, hogy a társadalmi tőke címén felhalmozott elméleti és empirikus zűrzavarban némi rendet teremtsen. Ezt alapvetően úgy tette, hogy a társadalmi tőke jelenségét kettő, szerinte elméletileg elkülöníthető dimenzióra bontotta, és *kapcsolati tőkének*, valamint *rendszerzőkének* nevezte el azokat. E szétválasztás indokoltságát Esser szerint az adja, hogy a társadalmi tőke a többi tőkefajtatól eltérően kettős természettel rendelkezik. Meglátását két olyan szemponttal támasztja alá, amelyek jól megvilágítják a társadalmi tőke egyedülálló, „kevert” jellegét. Szerinte a társadalmi tőkén kívüli más tőkefajta létrejöttük és használatuk alapján egyértelműen elkülöníthetők az *autonómia/heteronómia*, valamint a *specifikusság/általánosság* dimenziói mentén. Az első szempont arra utal, hogy bizonyos tőkefajta inkább privátjóság jellegűek (a gazdasági tőkét, a humán tőkét és a kulturális tőkét sorolja ide Esser), míg mások valóban összefüggésbe hozhatók kollektív javakkal (így az intézményi tőke és a politikai tőke), amelyek létrejötte és használata kívül esik az egyén hatókörén. A második szempontot úgy magyarázza Esser, hogy míg a pénzben megtestesülő tőke általánosan használható jellegű (pl. különböző valutákra átváltható), addig más tőkefajta egyedi társadalmi környezethez kötöttek (példaként bizonyos nyelvhasználati és kulturális meghatározottságokat említ).

Mindezek után a társadalmi tőkét úgy határozza meg, mint „mindazon erőforrások összességét, amelyeket a cselekvő mobilizálni tud, és/vagy amelyekből profitálni tud annak eredményeképpen, hogy más cselekvőkkel hálózati kapcsolatban áll” (Esser 2008, 23.). Fontos látni, hogy ez a meghatározás a társadalmi tőke fogalmába beleérti mind az individuális, mind a kollektív szintet, mint amelyekben az erőforrások mobilizálásának képessége értelmezhető (például a bizalom légkörének kihasználására). A társadalmi tőke „különlegességét” éppen abban látja Esser a többi tőkefajtahoz képest, hogy az egyéni és a társas aspektusok keverednek a létrejöttében és a használatában. Ezek az aspektusok szerinte világosan megkülönböztethetők, hiszen a társadalmi tőke egyrészt jelenti az *egyéni cselekvő* erőforrásait (pl. azokat, amelyek barátokon, ismerősökön keresztül elérhetőek), ugyanakkor a *teljes hálózat* szerkezetét és teljesítményét is megmutatja, amelybe viszont *minden* cselekvő beletartozik.

Ez a szükségszerű szétválasztás nem történt meg Camagni modelljében, illetve annak erőforrás-taxonómiájában. Ez a tény a modell celláinak címkézéséből ugyan nem derül ki világosan – bár a tisztán individuális társadalmi-

tőke-értelmezés már első ránézésre hiányzik –, alaposabb végiggondolás után viszont meggyőződhetünk arról, hogy a szerző nem ad elméleti iránymutatást a (kollektív értelmezésű) társadalmi és (a klubjavakhoz sorolt) kapcsolati tőke szétválasztására. Miért? Mert Camagnit nem foglalkoztatja a társadalmi tőke irodalmában zajló évtizedes polemizálás az individuális és a kollektív megközelítésről, hiszen az utóbbi mellett kötelezi el magát. A két tőketényező elkülönítését nála más motiválja: annak kísérlete, hogy a társadalmi tőkéről leválassa, a kapcsolati tőkének nevezze el azon, tisztán pozitív hozadékú képességeket és kompetenciákat, amelyek jó (de inkább idilli) esetben egy adott, homogén, összetartó, kölcsönös bizalomra, közös magatartásmintákra és normákra épülő közösséget (miliőt) jellemeznek. Ez azonban a törekvés dacára is félkész, tudományosan kritizálható elméleti kísérlet marad, amely magában hordozza a Portes (1998, 2000) által leírt körkörös magyarázat hibájának lehetőségét, fejlesztéspolitikai orientáltsága miatt outputtényezők fontosságát hangsúlyozva az inputok helyett. Abban az értelemben, ahogy Camagni használja, nincs valós különbség a társadalmi és a kapcsolati tőke között. Hiába nyomatékosítja a „kapcsolatiságot” az „innovatív kereszt” (földrajzi, intézményi, szociokulturális, kormányzati stb.) tőketényezőivel, azokat nem lehet kiragadni a társadalmi tőkével való ellátottság determinisztikus közegéből. A következőkben e megállapítás alapján kívánjuk kiegészíteni a területi tőke modelljét egy új, elméleti és operacionalizálási szempontból egyaránt fontos megjegyzéssel.

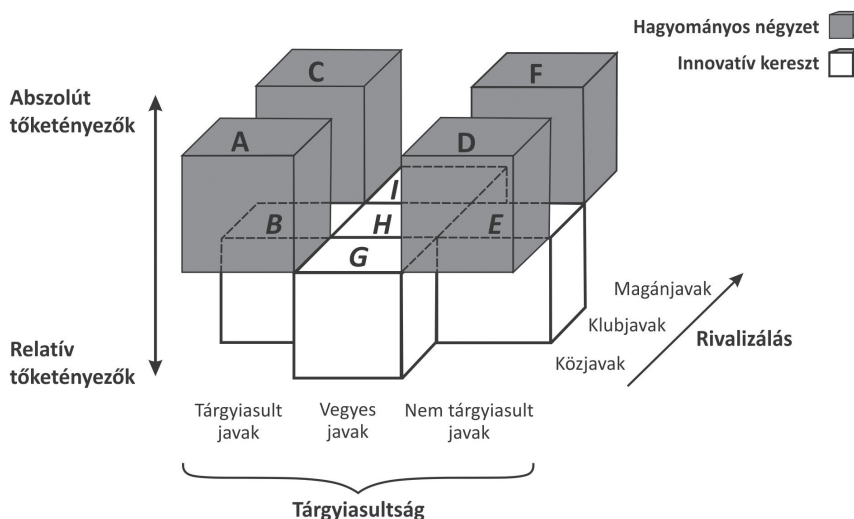
A „hagyományos négyzet” és az „innovatív kereszt” viszonya

Mint azt láttuk, Camagni taxonómiájában a négy sarokpontként megjelenő alacsony és magas rivalizálású, tisztán tárgyiasult és nem tárgyiasult javak mind olyan tőkeelemeket tartalmaznak, amelyeket a közgazdaságtanban klasszikus erőforrásokként tartanak számon. E tényezők révén képet kaphatunk egy térség és népességének prosperitásáról, az életkörülményekről, az életszínvonalról, valamint a társadalmi fejlettség egyéni és közösségi aspektusairól, másképpen tehát a jólétről és jóllétről. A „hagyományos négyzet” erőforrásai leginkább emiatt pillérek a modellben, hiszen pontos felmérésük nélkül az „innovatív kereszt” tőkeelemei nem értékelhetők reálisan. Pusztán a hálózatok, kapcsolati láncok és kooperációk számából, a kollektív cselekvések arányából, a tudás- és technológiatranszferek létéből, a governance típusú mechanizmusok működtetéséből, valamint az információáramlásból és a „közelség” kihasználásából, illetve a köz- és magánszféra együttműködéseinek (PPP) szolgáltatás-szervezési hozadékaiból még nem tudjuk meg, hogy adott területet és népességét milyen erőforrások jellemzik. Ezek a tényezők jórészt fejlesztéspolitikai eszközök, amelyek tényleges helyi potenciálok nélkül, külső ösztönzések és beavatkozások révén is létrehozhatók. A területi tőke modelljének alapvető, de ki-

küszöbölhető gyengesége az erőforrások egymáshoz való viszonyát nélkülöző szintetizáló jelleg. Camagni egy szóval sem figyelmeztet a társadalmi tőkével való ellátottság fundamentális szerepére az „innovatív kereszt” kvázi erőforrásai tekintetében, sőt a „kapcsolatiság” túlhangsúlyozásával még palástolja is azt. Pedig aligha kétséges, hogy egy „rossz” és egy „jó” társadalmi tőke-adottságokkal bíró térségben összehasonlíthatatlanul mást jelentenek a függőleges és a vízszintes középső tengelyekben mért tőketényezők, még akkor is, ha a számszerűsített mutatók közel azonosak. Egy bizalomhiányos, elitreprodukáló, korrupcióval terhelt, kirekesztő hálózatokra épülő, intoleráns társadalmi kontextusban tulajdonképpen indifferens területi erőforrásoknak tekinthetők az „innovatív kereszt” elemei. Sőt, Sik Endre (2012) gondolatmenetét követve, e fejlesztéspolitikai eszközök akár nem is a közjót, hanem a „közrosszat” szolgálják egy ilyen közegben. A Camagni által elképzelt idilli miliő nem jellemző általánosan.

Mindebből kifolyólag a mátrix tőketényezőit igen viszonyítani kell egymáshoz, legalábbis nem tekinthetünk el attól, hogy a függőleges és vízszintes középső tengelyek mutatói csakis a négy sarokponttal összefüggésbe hozva beszédesekek. Ám ha ezen értelmezési kritériumot elfogadjuk, akkor azt is rögzítjük, hogy a „hagyományos négyzet” abszolút, míg az „innovatív kereszt” csupán relatív tőketényezőkből áll, vagyis utóbbi elemek az előbbieket figyelembevétele nélkül félrevezetőek lehetnek. A négy sarokpont erőforrásainak fejlesztése önmagában, valamint a vízszintes és függőleges középső tengelyek tőketényezőinek megerősítése által is logikailag helyénvaló, ám utóbbi tőkeelemek fejlesztése önmagában hibás törekvés, sőt akár veszélyes is lehet, miként Portes (1998, 2000) arra korábban már rámutatott a társadalmi tőke kizárólagos kollektív jószágként

3. ábra: A területi tőke modelljének újragondolt ábrája
The extended model of territorial capital

való értelmezésének kritizálásakor. Mindez azzal magyarázható, hogy az „innovatív kereszt” tőketényezői főként normatív módon meghatározott módszerek, mechanizmusok és szervezeti megoldások, amelyek megfelelő működéséhez megfelelő társadalmitőke-ellátottságra van szükség. Emiatt tehát érdemesnek találjuk újragondolni Camagni modelljének ábrázolását, beemelve egy harmadik dimenziót is, amely visszaadja az erőforrások horizontális és vertikális megoszlását, azok abszolút, illetőleg relatív karakterét (3. ábra).

Konklúzió

Vitaindítónak szánt tanulmányunk végén pontokba szedve összegezzük mondanivalónkat:

- Camagni nem tudja világosan elkülöníteni modelljében a társadalmi tőkét a kapcsolati tőketől, kísérlete felszínes marad. Törekvését nem az individuális és a kollektív társadalmitőke-megközelítések szintetizáló mátrixba foglalása, hanem a társadalmi tőke valamiféle szűkítő, a „kapcsolatiság” fontosságát, az arra épülő homogén, kölcsönös bizalommal, közös magatartásmintákkal és normákkal, kollektív képességekkel és kompetenciákkal bíró közösség (milió) jelentőségét hangsúlyozó értelmezése motiválja. Mindezzel akarva-akaratlanul elfedi a valós társadalmi kontextus hatásait.
- A területi tőke modellje nem reflektál az individuális és kollektív társadalmitőke-megközelítések évtizedes vitájára, valamint nagyvonalúan mellőzi a társadalmi kontextus esetleges negatív aspektusainak figyelembevételét is azzal, hogy az „innovatív kereszt” tőketényezőire, tehát jórészt különböző fejlesztéspolitikai eszközök létre-megvalósulására, hiányára-elmaradására helyezi a hangsúlyt.
- Ez utóbbi miatt a koncepció világos példája az Alejandro Portes és mások által a társadalmi tőke kapcsán leírt körkörös magyarázatok (tautológiák) logikailag hibás érvelésű okfejtésének, ahol az inputtényezők egyben outputok és fordítva. Ez pedig súlyosan félrevezető következtetések forrása lehet.
- Camagni modelljében az újszerű megközelítés, tehát az „innovatív kereszt” kvázi erőforrásait csakis relatív tőketényezőkként szabad értelmezni, amelyek a négy sarokpontban elhelyezett klasszikus, egyben abszolút erőforráskategóriák nélkül, önmagukban nem alkalmas mutatók. Kifejezetten a társadalmi tőkére koncentrálva, a szociokulturális közeg alapos feltárása és értékelése nélkül a mátrix vízszintes és függőleges középső tengelyeinek elemei félrevezető tudományos következtetésekre és magyarázatokra, illetve megalapozatlan fejlesztéspolitikai lépésekre sarkallhatnak.

Köszönetnyilvánítás

Bodor Ákos publikációt megalapozó kutatása a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Jegyzetek

- 1 Tanulmányunkban azért koncentrálunk a Camagni által kidolgozott területitőke-konceptióra, mivel az egyéb, kapcsolódó elméleti modellek vagy ebből indulnak ki, s szisztematikus újragondolás helyett legfeljebb részeit és elemeit igyekeznek tökéletesíteni, vagy eleve kevésbé kiforrottak, átfogóak.
- 2 Camagni modelljének részletes bemutatását a hazai szakirodalomban lásd: Jóna 2013; Lengyel 2012; Tóth 2010.
- 3 Érdekes, hogy Fromhold-Eisebith (2004) éppen azt próbálja bebizonyítani – nem túl sok sikerrel –, hogy komoly koncepcionális különbség van a milió és a társadalmi tőke között: „a milió heterogén szereplői kör bízalomteli viszonyán alapul”, a társadalmi tőke pedig szinte homogén és zárt hálózatokon.
- 4 A területi tőke modelljének bemutatásánál ugyanezt az ábrát és magyarázatot használja Camagni.
- 5 Ez a felismerés egyébként nagyon gyakran előkerül a társadalmi tőke értelmezéseiben.
- 6 A körkörös oksági probléma veszélyére Durlauf (1999, 2002) is felhívja a figyelmet.

Irodalom

- Aydalot, P. (1986): *Milieux innovateurs en Europe*. GREMI, Paris
- Bourdieu, P. (1980): Le capital social: Notes provisoires. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 1., 2–3.
- Bourdieu, P. (1986): The forms of capital. In: Richardson, J. G. (ed.): *Handbook of theory and research for the sociology of education*. Greenwood Press, New York, 242–258.
- Bourdieu, P. (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel, Gy., Szántó, Z. (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. AULA, Budapest, 431–445.
- Camagni, R. (ed.) (1991): *Innovation networks: Spatial perspectives*. Belhaven, Pinter, London
- Camagni, R. (2004): Uncertainty, social capital and community governance: The city as a milieu. In: Capello, R., Nijkamp, P. (eds.): *Urban dynamics and growth*. Elsevier, Amsterdam, 121–152.
- Camagni, R. (2008): Regional competitiveness. Towards a concept of territorial capital. In: Capello, R., Camagni, R., Chizzolini, B., Fratesi, U. (eds.): *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe*. Springer, Heidelberg, 33–46.
- Camagni, R. (2009): Territorial capital and regional development. In: Capello, R., Nijkamp, P. (eds.): *Handbook of regional growth and development theories*. Edward Elgar, Cheltenham, Northampton, 118–132.
- Camagni, R., Capello, R. (2002): Milieux innovateurs and collective learning: From concepts to measurement. In: Acs, Z., De Groot, H., Nijkamp, P. (eds.): *The emergence of the knowledge economy: A regional perspective*. Springer, Berlin, 15–45.

- Camagni R., Capello, R. (2013): Regional competitiveness and territorial capital: A conceptual approach and empirical evidence from the European Union. *Regional Studies*, 9., 1383–1402.
- Capello, R. (2007): *Regional economics*. Routledge, Abingdon
- Coleman, J. S. (1987): Norms as social capital. In: Radnitzky, G., Bernholz, P. (eds.): *Economic imperialism: The economic approach applied outside the field of economics*. Paragon House Publishers, New York, 133–155.
- Coleman, J. S. (1988): Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, Supplement, 95–120.
- Dasgupta, P., Serageldin, I. (1999): *Social capital. A multifaceted perspective*. The World Bank, Washington
- Durlauf, S. (1999): The case ‘against’ social capital. *Focus*, 3., 1–5.
- Durlauf, S. (2002): On the empirics of social capital. *Economic Journal*, Fall, 459–479.
- Esser, H. (2008): The two meanings of social capital. In: Castiglione, D., Van Deth, J. W., Wolleb, G. (eds.): *The handbook of social capital*. Oxford University Press, Oxford, 22–49.
- Fromhold-Eisebith, M. (2004): Innovative milieu and social capital: Complementary or redundant concepts of collaboration-based regional development? *European Planning Studies*, 6., 747–765.
- Jóna Gy. (2013): A területi tőke fogalmi megközelítései. *Tér és Társadalom*, 1., 30–51.
- Knack, S., Keefer, P. (1997): Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 4., 1251–1288.
- Lengyel I. (2012): Regionális növekedés, fejlődés, területi tőke és versenyképesség. In: Bajmócy Z., Lengyel I., Málóvics Gy. (szerk.): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. JATE Press, Szeged, 151–174.
- Narayan, D. (1999): *Bonds and bridges: Social capital and poverty*. The World Bank, Washington
- Narayan, D., Nyamwaya, D. (1996): *Learning from the poor: A participatory poverty assessment in Kenya*. The World Bank, Washington
- North, D. C. (1990): *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press, Cambridge
- Portes, A. (1998): Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, August, 1–24.
- Portes, A. (2000): The two meanings of social capital. *Sociological Forum*, 1., 1–12.
- Putnam, R. D. (1993): *Making democracy work: Civic tradition in modern Italy*. Princeton University Press, Princeton
- Putnam, R. D. (2000): *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. Simon and Schuster, New York
- Ratti, R., Bramanti, A., Gordon, R. (eds.) (1997): *The dynamics of innovative regions*. Ashgate, Aldershot
- Rubio, M. (1997): Perverse social capital – Some evidence from Colombia. *Journal of Economic Issues*, 3., 805–816.
- Sik E. (2012): *A kapcsolati tőke szociológiája*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- Tóth B. I. (2010): Az immateriális és a területi tőke összefüggései. *Tér és Társadalom*, 1., 65–81.
- Williamson, O. (1985): *The economic institutions of capitalism*. Free Press, New York
- Woolcock, M. (1998): Social capital and economic development: Toward a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society*, 2., 151–208.